

ΤΡΑΠΕΖΙΤΗΜΙΟ ΙΕΛ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΜΠΡΟΜΠΤΗΣ ΑΝΚΑΡΑ ΤΟΥΡΚΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1956

ΕΤΕΡΕΣΤΗΤΑΣ Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

MARIE BONAPARTE
Πριγκίπισσα Γεωργίου της Ελλάδος

ΔΥΟ ΣΤΟΧΑΣΤΑΙ ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΒΥΣΣΟΥ

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1915, τὸ δεύτερο ἐκείνο χρόνο τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, — τότε ποὺ οἱ ψευτιές, οἱ σκληρότητες, οἱ καταστροφές τῆς πολεμικῆς βαρβαρότητας ποὺ ἐπανεφέρον τὸν ἄνθρωπο στὴν πρωτόγονη κατάστασι στενοχωροῦσαν καὶ κατέθλιβαν ὄλους ἐκείνους, ποὺ εἶχαν τολμήσει νὰ πιστέψουν στὴ συνέχισι τῆς ἀνθρώπινης προόδου καὶ ἐνέπνευσαν στὸν Φρόυντ τοὺς χωρὶς αὐταπά-

τες καὶ προκαταλήψεις στοχασμοὺς τοῦ ἐπάνω στὸν πόλεμο καὶ τὸ θάνατο*, — ὁ Φρόυντ, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ «Συνδέσμου Μελετῶν Γκαίτε» (τοῦ Βερολίνου), ἔγραφε στὸ πανηγυρικό τεύχος «Ἡ χώρα τοῦ Γκαίτε», τὸ ἀκόλουθο σύντομο δοκίμιο, ποὺ τὸ ὀλύμπιο πνεῦμα τοῦ Γκαίτε, φτερουγίζοντας ψηλὰ ἐπάνω ἀπὸ τὴν περιοδικὴ ἐπαναστροφή τῆς ἀνθρώπινης βαρβαρότητας, ἀσφαλῶς θὰ τὸ ἐπεδοκίμαζε:

ΤΟ ΦΕΥΓΑΛΕΟ**

«Μιὰ λαμπρὴ καλοκαιρινὴ ἡμέρα, ἐδῶ καὶ λίγον καιρὸ, βγήκα περίπατο μ' ἕνα φίλο ὀλιγόλογο καὶ μ' ἕνα νέο ποιητὴ, ποὺ εἶχε ἀρχίσει κι' ὄλας νὰ γίνεται διάσημος. Ὁ ποιητὴς θαύμαζε τὴν ὠραία τριγύρω φύση, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὴ χαίρεται. Τὸν ἐνοχλοῦσε καὶ τὸν τάραζε ἡ σκέψι πὼς ἕνα τέτοιο μεγαλεῖο ἦταν μοιραῖα παροδικὸ καὶ πρόσκαιρο, ὅτι τὸ χειμῶνα θὰ χανόταν καὶ ὅτι ἐπίσης θὰ ἦταν φευγαλέο κάθε τι τὸ ὠραῖο καὶ εὐγενικό, ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἢ θὰ ἔχει δημιουργήσει. Ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἀγαποῦσε καὶ θαύμαζε τοῦ φαίνονταν πὼς χάνουν ἐξ ὑπαρχῆς τὴν ἀξία τους ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι γραφτὸ τους εἶναι νὰ μὴ διαρκέσουν.

»Τὸ ξέρουμε καλά: δυὸ ἀντίθετες ψυχικὲς καταστάσεις εἶναι δυνατὸ νὰ προέλθουν ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπίγνωσι τῆς φθορᾶς, ποὺ προορίζεται νὰ ὑποστῇ κάθε τι ὁμορφο καὶ μεγαλειώδες. Ἡ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τίς καταστάσεις ὀδηγεῖ στὴ θλιμένη ἀποστροφή τῆς ζωῆς, ποὺ ἀισθανόταν ὁ ποιητὴς, ἐνῶ ἡ ἄλλη προκαλεῖ ἐξέγερσι μπροστὰ στὴ διαπίστωση τῶν γεγονότων αὐτῶν. Ὅχι, δὲν εἶναι δυνατὸ στ' ἀλήθεια νὰ βυθίζονται στὴν ἀγυπαρξία ὄλα αὐτὰ τὰ μεγαλεῖα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου, καθὼς καὶ τοῦ γύρω μας σύμπαν-

τος. Θὰ ἦταν παραλογοισμὸς καὶ ἱεροσυλία νὰ τὸ πιστέψῃ κανεὶς. Μὲ οἰονδήποτε τρόπο θὰ πρέπει νὰ διαρκοῦν ἐπ' ἀπειρον ὄλα αὐτὰ τὰ λαμπρὰ πράγματα, νὰ διατηροῦνται, ξεφεύγοντας κάθε καταστρεπτικὴ ἐπάνω τους ἐπίδρασι.

»Κι' ὁμοίως ἡ ἀπαίτησι αὐτὴ γιὰ ἀιωνιότητα εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον προφανῆς ἀπορροὴ τῶν ἰδικῶν μας ἐπιθυμιῶν, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη ἀξιῶσεις πραγματικότητος. Ἐξ ἄλλου τὸ ὀδυνηρὸ καὶ δυσάρεστο δὲν παύει νὰ εἶναι ἀληθινὸ. Μοῦ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀμφισβητήσω ὅτι τὰ πάντα ὑπόκεινται στὴ φθορὰ ἢ νὰ ἀπαιτήσω μιὰ ἐξαιρέσι γιὰ τὸ ὠραῖο ἢ τὸ τέλειο. Ἀλλὰ διεφώνησα μὲ τὸν ἀπαισιόδοξο ποιητὴ, ποὺ ἰσχυριζόταν ὅτι τὸ φευγαλέο τῆς ὁμορφιάς συνεπάγεται τὴν ὑποτίμησι καὶ τὴν ὑπεία τῆς.

»Τὸ ἀντίθετο: μέγλωμα τῆς ἀξίας τῆς! Τὸ παροδικὸ καὶ πρόσκαιρο παίρνει τὴν ἀξία τῆς σπάνιας μοναδικότητος στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ἡ περιωρισμένη δυνατό-

* S. Freud. Zeitgemässes über Krieg und Tod. Gesammelte Werke, London. Imago publishing Co, X. Band, 325 - 355.

** S. Freud. Gesammelte Werke, X Band, London Imago Publishing Co 1946. Traduit en Français par Marie Bonaparte, avec la gracieuse permission des Sigmund Freud Copyright Ltd. Tous droits de reproduction réservés.

τητα ποῦ ἔχουμε νὰ τὸ ἀπολαύσωμε ὑψώνει τὴν ἀξία του. Μοῦ φαίνεται ἀκατανόητο, πὼς ἡ σκέψη γιὰ τὴν προσωρινότητα τῶν ωραίων πραγμάτων μπορεῖ νὰ μοῦ χελάσῃ τὴν εὐχαρίστηση ποῦ μᾶς δίνουν. Ὅσο γιὰ τὴν ὁμορφιὰ τῆς φύσεως λ. χ., μὰ αὐτὴ ξαναγεννιέται κάθε ἀνοιξή μετὰ τὸν χειμερινὸ ἀφανισμό τῆς, καὶ αὐτὴ ἡ ἀναγέννηση μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ, σχετικὰ μετὰ τὴ βραχύτητα τῆς ζωῆς μας, ἀέναη καὶ παντοτεινὴ. Ἡ ὁμορφιὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τοῦ προσώπου, ὅταν τὴ βλέπουμε κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ζωῆς μας σιγὰ σιγὰ νὰ σβύνη γιὰ πάντα, ἀποκτᾷ ἕνα θέλγητρο παραπάνω ἀπ' αὐτὸ ποῦ εἶχε, ἀκριβῶς χάρις στὴ βραχυδιότητά τῆς. Τὸ ἀνθος ποῦ ἀνοίγει μιὰ νύχτα μονάχα, δὲν σημαίνει πὼς πρέπει νὰ μᾶς φαίνεται λιγώτερο ωραίο. Οὔτε παραδέχομαι ἔτι ἡ ὁμορφιὰ καὶ ἡ τελειότητα τῶν ἔργων τέχνης καὶ τῆς σκέψεως χάνουν τὴν ἀξία τους ἐπειδὴ εἶναι χρονικῶς περιωρισμένα. Θὰ ἔλθῃ καιρὸς ποῦ τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς ζωγραφικοὺς πίνακες, ποῦ θαυμάζουμε σήμερα, θὰ τοὺς σκεπάσῃ ἡ σκόνη τῆς λήθης, θὰ μᾶς διαδεχθοῦν γενεές, ποῦ δὲν θὰ καταλαβαίνουν πιά τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν μας, τῶν διανοητῶν μας. Θὰ ἔλθῃ μάλιστα γεωλογικὴ περίοδος, ποῦ κάθε ζῶν θὰ σβύσῃ ἐπάνω στὴ γῆ, ἀλλὰ ἄς τὸ σκεφθοῦμε καλύτερα: ἡ ἀξία κάθε ὁμορφιάς καὶ κάθε τελειότητας προορίζεται μόνο γιὰ τὴν τωρινή μας αἰσθητικὴ ἀντίληψη, δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐπιζήσῃ πέρα ἀπ' αὐτὴ καὶ συνεπῶς εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ροὴ τοῦ χρόνου.

» Ἐπίστευα ὅτι οἱ συλλογισμοὶ αὐτοὶ εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση, ἀλλὰ παρετήρησα ὅτι δὲν ἔπειθαν καὶ δὲν ἔκαναν καμιά ἐντύπωση στὸν ποιητὴ καὶ στὸ φίλο. Ἀπὸ τὴν ἀποτυχία αὐτὴ ἔβγαλα τὸ συμπέρασμα ὅτι κάποιος ἰσχυρὸς συναισθηματικὸς παράγων θὰ παρεμβαίνει καὶ θὰ θολώνει τὴν κρίση τους καὶ μὲ φάνηκε ἀργότερα πὼς τὸν βρήκα: ἡ ψυχικὴ ἐξέγερση ἐναντίον τῆς ἐπικειμένης θλίψεως τοὺς χαλοῦσε τὴν ἀπόλαυση τῆς τωρινῆς ὁμορφιάς. Ἡ ἰδέα ὅτι τὰ ὁμορφα αὐτὰ πράγματα εἶναι φθαρτὰ καὶ προσωρινὰ προκαλοῦσε καὶ στοὺς δυὸ μιὰ πρόγευση τῆς λύπης ποῦ θὰ δοκίμαζαν, ὅταν τὰ πράγματα αὐτὰ θὰ ἐξαφανίζονταν γιὰ πάντα, καὶ καθὼς ἡ ψυχὴ, σὰν ἀπὸ ἔνστικτο, ἀποτραδιέται καὶ τείνει

ν' ἀποφύγῃ τὸν πόνο, ἢ εὐχαρίστησή τους ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὴν ἀπογοητευτικὴ σκέψη τοῦ φευγαλέου τῆς ὁμορφιάς.

» Ἡ λύπη ποῦ αἰσθανόμαστε ὅταν χάνουμε κάτι ποῦ ἀγαπήσαμε ἢ ποῦ θαυμάσαμε, μᾶς φαίνεται τόσο φυσικὴ, ποῦ τὴ θεωροῦμε αὐτονόητη. Ἀντίθετα, στὰ μάτια τοῦ ψυχολόγου τὸ πένθος παραμένει ἕνα μεγάλο αἰνίγμα, ἕνα φαινόμενο καθ' ἑαυτὸ ἀκατανόητο καὶ ἀκόμα συνυφασμένο μετὰ ἄλλα σκοτεινὰ στοιχεῖα. Νὰ πὼς εἶναι δυνατόν νὰ τὸ φαντασθοῦμε: ἔχουμε μέσα μας μιὰ ὠρισμένη ἱκανότητα ἀγάπης, ποῦ τὴν ὀνομάζουμε *Λιβιδῶ** καὶ ποῦ στὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως συνάπτεται μετὰ τὸ ἐγώ. Ἀργότερα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα πολὺ νωρίς, ἡ *Λιβιδῶ* ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ ἐγώ καὶ στρέφεται στὰ ἀντικείμενα, ποῦ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο σὰν νὰ τὰ παίρνῃ μέσα του τὸ ἐγώ. Ἄν συμβῇ τὰ ἀντικείμενα νὰ καταστραφθοῦν ἢ νὰ χαθοῦν, τότε ἡ ἱκανότητά μας γιὰ ἀγάπη (ἢ *Λιβιδῶ*) ἀποδεσμεύεται καὶ ἀπελευθερώνεται. Μπορεῖ νὰ πάρῃ ἄλλα ἀντικείμενα ὡς ὑποκατάστατα (*Ersatz*) ἐκείνων ποῦ ἔχασε ἢ νὰ ξαναγυρίσῃ στὸ ἐγώ. Ἀλλὰ δὲν καταλαβαίνουμε γιὰ ποιὸ λόγο ἢ ἀπόσπαση αὐτὴ τῆς *Λιβιδῶς* ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό της πρέπει νὰ εἶναι τόσο ἀλγεινὴ, οὔτε μποροῦμε πρὸς τὸ παρὸν νὰ καταλήξουμε σὲ συμπέρασμα ἀπὸ καμιάν ὑπόθεσιν ἢ εἰκασία. Βλέπουμε μόνο ὅτι ἡ *Λιβιδῶ* γραπώνεται καὶ προσκολλάται στὰ ἀντικείμενα, ποῦ χάνουμε, ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ ὑποκατάστατα τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν προσφέρονται ἔτοιμα. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι ὁ ψυχολογικὸς μηχανισμὸς τοῦ πένθους.

» Ἡ συζήτηση μετὰ τὸν ποιητὴ ἔγινε τὸ καλοκαίρι πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο. Τὸν ἐπό-

* Σημ. ε. Μεταφρ.— Στὴν ὑποσημείωση (3) τῆς σελίδος 267 τῆς μονογραφίας μου «Ἀνώμαλοι Χαρακτῆρες εἰς τὸ Ἀρχαῖον Δράμα» (Ἀθῆναι 1951, β' ἔκδοσις τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Ψυχώσεων εἰς τὴν Λογοτεχνίαν», Ἀθῆναι 1930) ἀνέπτυξα τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους προκρίνω καὶ προτείνω νὰ μεταφερθῇ στὴ γλῶσσα μας ἀτόφιος ὁ λατινικὸς ὄρος *Libido*, ὅπως τονίζεται στὰ γαλλικά (στὴ λήγουσα), ὡς *Λιβιδῶ-οῦς* (κατὰ τὸ αἰδῶ-οῦς, Καλυψῶ-οῦς κ. τ. δ.), ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθῇ ἐπίθετο (*Λιβιδινικὸς*) καὶ ἐπίρρημα (*Λιβιδινικῶς*). Ὁ ὄρος «θυμικόν» ποῦ εἶχα μεταχειρισθῇ πρὸ ἐτῶν (Δ. Κουρέτα, Ἡ Ψυχανάλυσις - ψυχολογία τοῦ ἀσυνειδήτου, 1928), μοῦ φαίνεται σήμερα ἀκατάλληλος, γιατί εἶναι πολὺ περιεκτικὸς καὶ κάπως ἀόριστος, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ὄροι «ἐνέργεια τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστικτοῦ, ἡμερος, ἐρωταγόνον, φιλότης, φιλεραστία», ποῦ εἶναι ἀντιθέτως πολὺ περιοριστικοί.

μενο χρόνο ξέσπασε ο πόλεμος και μᾶς ἄρπαξε ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς ὁμορφιές τοῦ κόσμου τούτου. "Ὅχι μόνο κατέστρεψε τὴν ὁμορφιά τῶν τοπίων, ἀπ' ὅπου πέρασε καὶ τὰ καλλιτεχνήματα ποῦ ἄγγιξε στὸ δρόμο του, θρυμματίσε ἐπίσης τὸ καύχημα γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὸ σεβασμὸ μας σὲ τόσους καλλιτέχνες καὶ διανοουμένους, τὶς ἐλπίδες μας ὅτι θὰ ἐρχόταν ἡμέρα ποῦ θὰ παραμερίζονταν οἱ δυσκολίες γύρω ἀπὸ τὶς διαφορὲς ποῦ χωρίζουν λαοὺς καὶ φυλές. Ἐμῶννε τὴν εὐγενῆ ἀμεροληψία τῆς Ἐπιστήμης μας, ἀπεγύμνωσε κι' ἐφάνέρωσε τὰ ζωώδη ἐνστικτὰ μας, ἐξαπέλυσε μέσα μας τὰ κακὰ πνεύματα, τοὺς δαίμονες αὐτοὺς ποῦ πιστεύαμε γιὰ πάντα χειροδεμένους, χάρις στὴν προαιώνια διαπαιδαγώγηση ποῦ ἐλάβαμε ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς σοφοὺς καὶ διανοητὰς μας. Ἐστένεψε τὰ ὅρια τῆς πατρίδας μας καὶ συγχρόνως ἀπεμάκρυνε κι' ἐπλάτυνε τὶς ἄλλες ἡπείρους. Μᾶς ἐπῆρε ὅ,τι εἶχαμε ἀγαπήσει καὶ μᾶς ἔδειξε τὴ σαθρότητα πολλῶν πραγμάτων, ποῦ τὰ θεωρούσαμε σταθερὰ καὶ μόνιμα.

» Ἔτσι δὲν εἶναι καθόλου ἐκπληκτικὸ τὸ ὅτι ἡ Λιβιδῶ μας, ποῦ ἔχασε τόσα πολλὰ ἀντικείμενα, στὰ ὁποῖα ἦταν προσηλωμένη, ἐπένδυσε μὲ τόση λαχτάρα ἐκεῖνα ποῦ μᾶς ἔμειναν σὲ σημεῖο ὥστε νὰ ἐνταθῆ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα, ἡ τρυφερότητα γιὰ τοὺς οἰκείους μας, καὶ νὰ δυναμώσῃ τὸ αἰσθημα τῆς κοινότητος καὶ τῆς ἀλληλεγγύης. Ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα ἐκεῖνα ἀγαθὰ, τὰ ἀγαθὰ ποῦ χάσαμε ἔχουν ἄραγε πράγματι γιὰ μᾶς μικρότερη ἀξία ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποδείχθηκαν φθαρτὰ καὶ δὲν μπόρεσαν ν' ἀντισταθοῦν στὴ δίνη τοῦ πολέμου; Πολλοὶ αὐτὸ πιστεύουν, ἀλλὰ κατὰ τὴ γνώμη μου χωρὶς δικαιολογία. Αὐτοὶ ποῦ σκέπτονται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ ποῦ εἶναι ἔτοιμοι νὰ παραιτηθοῦν ὀριστικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ πολυτιμα ἐκεῖνα ἀγαθὰ, γιὰ τὸν λόγο ὅτι δὲν γλύτωσαν ἀπὸ τὴ θύελλα, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι βρίσκονται ἀπλῶς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ πένθους ποῦ διαδέχεται τὴν ἀπώλεια. Μᾶς εἶναι ἐξάλλου γνωστὸ ὅτι τὸ πένθος, ὅσοδὴποτε κι' ἂν εἶναι ὀδυνηρό, ἐξαντλεῖται καὶ σβύνει σιγὰ-σιγὰ αὐτομάτως. Ὅταν ἔλθῃ στιγμὴ νὰ τὸ πάρουν ἀπόφαση οἱ ἄνθρωποι νὰ παραιτηθοῦν πραγμα-

τικῶς ἀπὸ ὅ,τι ἔχασαν, τότε τὸ πένθος διαλύεται μόνον του. Τότε ἡ Λιβιδῶ μας, ἐλεύθερη πιά, εἶναι ἱκανὴ, ὅσο εἴμαστε ἀρκετὰ νέοι καὶ γεμάτοι ζωὴ, ν' ἀναζητήσῃ γύρω μας καινούρια ἀντικείμενα, τὸ ἴδιο πολυτιμα ἢ καὶ πολυτιμότερα σ' ἀντικατάσταση ἐκείνων ποῦ ἔχασε. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἔτσι θὰ γίνῃ καὶ μὲ τὶς ἀπώλειες αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Ὅταν τὸ πένθος ξεπεραστῆ καὶ ὑπερνικηθῆ, θὰ ἰδοῦμε ὅτι ἡ ὑπερτίμηση τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ μας δὲν ἐζημιώθηκε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ εἶδαμε νὰ χάνονται. Θὰ ξαναφτιάσωμε ὅλα ὅσα κατεστράφησαν ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἴσως ἐπάνω σὲ βάση πιὸ στέρεη καὶ μόνιμη»*.

* * *

* Ἀλοῖμονο, σαράντα χρόνια πέρασαν ἀπὸ τότε ποῦ γράφτηκαν οἱ σελίδες αὐτές (ἀπὸ τὸν Freud) καὶ νὰ ποῦ τὶς μεταφράζω στὰ γαλλικὰ τὴν ἐπαύριο ἑνὸς δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, πιὸ ἀγρίου ἀπὸ τὸν πρῶτο καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου μιᾶς τρίτης συρράξεως, ποῦ ἡ ἀτομικὴ βόμβα ἀπειλεῖ νὰ τὴν κάνῃ πιὸ καταστρεπτικὴ.

* Ὁμολογῶ, καθὼς ξαναδιαβάζω τὶς σελίδες αὐτές, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φρόυντ δὲν μὲ πείθουν, ὅπως δὲν ἔπεισαν τὸ φίλο του οὔτε τὸ νεαρὸ ποιητὴ, ποῦ βγῆκαν περίπατο μαζί του τὴν ὥραία ἐκείνη καλοκαιρινὴ ἡμέρα. Καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς διδακτικῆς ψυχανάλυσεως, ποῦ μοῦ ἔκανε ὁ Φρόυντ, δὲν μποροῦσε νὰ μὲ πείσῃ. «Τὰ πάντα ἐξαφανίζονται, μοῦ ἔλεγε κάποτε, ἡ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος». Τοῦ ἀντέτεινα ὅτι ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες χρόνια διαβάζουμε ἀκόμη Ὅμηρο. «Ἀκόμη καὶ ὁ Ὅμηρος θὰ περάσῃ. Ὁ πολιτισμὸς μας θὰ καταστραφῆ, ἔπειτα ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἡ γῆ... Γιατὶ τάχα, ἐπρόσθετε ἀτάραχος, κάτι ποῦ εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἔπρεπε νὰ διαρκῆ ἐπ' ἀπειρον τὴ στιγμή ποῦ ὅλα στὸ σύμπαν καταστρέφονται; Ἐθαμπωμένη καὶ κατάπληκτη ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἀνάταση, ποῦ ἔδειχναν τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Φρόυντ, τοῦ ἔλεγα: «Πόσο εἶναι ὥραϊα αὐτὰ ποῦ λέτε, ἀλλὰ καὶ πόσο θλιβερά!» Ἡ ἀπάντησή του ἦταν: «Γιατὶ θλιβερά; ἔτσι εἶναι ἡ ζωὴ ἀκριβῶς ἢ ἀέναη ροὴ τῆς ζωῆς τὴν κάνει τόσο ὥραϊα». Μιὰ φορὰ μόνον κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴ σκέψεων μαζί μου, ὁ Φρόυντ ἐφάνηκε νὰ συμμερίζεται τὴ συνηθισμένη στοὺς ἄλλους

* Σημ. τ. Μ.—Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ παραπάνω δοκιμίου τοῦ Φρόυντ, ποῦ ἔχει τὸν τίτλο «Die Vergleichlichkeit = Fugitivité = τὸ φευγαλέο (σελίδες 358—361 τοῦ 10ου τόμου τῶν Ἀπάντων του), εἶνε κατ' ἐὐθείαν ἀπὸ τὸ γερμανικὸ κείμενο.

άνθρώπους προκαταβολική θλίψη, όταν συνειδητοποιούν τον έπαπειλούμενο όλοσχερή άφανισμό. Σε μιά έπιστολή του του έτους 1936, άπαντώντας σ' ένα δικό μου βιβλίο που του έστειλα κι' όπου γίνεται λόγος για τή σύγκρουση μεταξύ ζωής και θανάτου, μου έγραφε: «'Αν έσεις, έπάνω στη θαλερή άκόμη ηλικία των πενήντα τεσσάρων σας χρόνων, δέν μπορείτε ν' άπαλλαγήτε από τή σκέψη του θανάτου, τι τó έκπληκτικό έάν έγώ, που βρίσκομαι στα όγδόντα και μισό, διερωτώμαι άν θά φτάσω τήν ηλικία του πατέρα μου και του άδελφού μου ή άν θά τήν περάσω, όπως ή μητέρα μου; Τότε πέφτω στο δίλημμα μεταξύ τής έπιθυμίας ν' άναπαυθώ για πάντα, του φόβου πώς ή παράταση τής ζωής θά μου φέρη και άλλα βάσανα ή τής λύπης για τόν άναπόφευκτο χωρισμό από κάθε τι που μου είναι πολύτιμο».

'Ετσι ο Φρόυντ, τήν έποχή εκείνη που υπέφερε όργανικά, παρ' όλη τήν αισιόδοξη προσπάθεια στη σκέψη του, άντιπαρέβαλλε πρós τήν έπιθυμία άναπαύσεως, πρós τόν συμβολικό αυτόν ύπνο, που τόν τραβούσε στο θάνατο, τήν προκαταβολική λύπη που θά έχανε, τι αγαπούσε. 'Αλλά στην περίπτωση αυτή έπρόκειτο νά άφίση αυτός ο ίδιος, τι αγαπούσε, άντι τά αγαπητά άντικείμενα νά τόν αφήσουν και αυτός νά ύπάρχη, πράγμα έντελώς διαφορετικό. Τέτοια δέν ήταν βέβαια, ή συνηθισμένη φιλοσοφική στάση του. Φιλοσοφία αισιόδοξη, όλωσδιόλου άντίθετη, καθώς παρατηρεί ο Ernest Jones, στην ώραία βιογραφία του για τó Φρόυντ**, πρós τήν άπαισιοδοξία, που μερικοί του προσάπτουν.

*'Εκαμα λόγο για τó δοκίμιο του Φρόυντ ή μάλλον τó έδωσα σε ώρισμένα πρόσωπα νά τó διαβάσουν και οί διάφορες άντιδράσεις στη σκέψη του ήταν πολύ ένδιαφέρουσες.

Μιά νεαρή μητέρα, λ. χ., αισθανόταν τó φευγαλέο, όπως ο νεαρός ποιητής, τó άντίθετο ο άδελφός της, που έχει χαρακτηρηά πολύ πιό αισιόδοξο, ήταν έντελώς σύμφωνος με τις άπόψεις του Φρόυντ. Και αυτός πιστεύει ότι «ή αξία κάθε ώραίου πράγματος και κάθε έπιτεύγματος προορίζεται για τήν τωρινή μας ζωή, δέν έχει ανάγκη νά έπιζήση και πέρα άπ' αυτή και συνεπώς είναι άνεξάρτητη από τó πέρασμα του χρόνου».

Οί άντιδράσεις στις σκέψεις αυτές του

* 'Επασχε από έπιθηλίωμα των ούλων και τής άνω σιαγόνας και είχε κάνει άλλεπάλληλες έγχειρήσεις (Τρεις Διαλέξεις Εισαγωγής εις τήν ψυχανάλυση, υπό τής Α.Β.Υ. Πριγκιπίσης Γεωργίου τής 'Ελλάδος, με πρόλογο Δ. Κουρέτα. 'Αθήναι 1950, σελίς 36). Σ. Μ.

** E. Jones The life and work of Sigmund Freud. Vol II Years of maturity, 1901-1919 P. 418 London. The Hogarth Press. 1955.

Φρόυντ σαν νά χωρίζουν τούς ανθρώπους σε δυό κατηγορίες, τούς έκ των προτέρων «θλιμμένους» κι' εκείνους που ζούν τó παρόν χωρίς νά θρηνούν προκαταβολικώς για τó μέλλον.

Ο νέος, σχολιάζοντας τήν αντίδραση που είχε, έπρόσθετε στις άπόψεις του Φρόυντ τά «οικονομικής» φύσεως αυτά λόγια: άναπολώντας τά χρόνια που έσπούδαζε Νομικά, έφάρμοζε στα άντικείμενα που αγαπούμε τόν οικονομικό κανόνα ότι «ή αξία ένός πράγματος προοδιορίζεται από τήν ώφελιμότητα τής τελευταίας μονάδας του». Αυτό σημαίνει ότι, όσο περισσότερο ένα χρήσιμο πράγμα είναι σπάνιο, τόσο μεγαλύτερη αξία άποκτά. Πράγματι τί άλλο μπορεί νά είναι σπανιώτερο από τά πρόσωπα, τά άντικείμενα που μάς είναι αγαπητά; 'Όσο τά έχουμε ή είναι κτήμα μας, μάς φαίνονται μοναδικά, άναντικατάστατα.

'Αλλά και μιά φίλη που γνώρισε τόν Φρόυντ από κοντά έκανε τήν παρατήρηση ότι στις παραπάνω σελίδες δέν έρμήνευσα σωστά τή σκέψη του. Μου έγραψε σχετικώς τά έξης: «Ο Φρόυντ δέν ήθελε πράγματι νά πη ότι ο θάνατος, τó φευγαλέο καθ' έαυτό είναι ώραίο, αλλά ότι τά άντικείμενα άποκτούν περισσότερη αξία με τó γεγονός ότι δέν διαρκούν. Είναι άραγε τó ίδιο; 'Όταν έχασε τήν έγγονή του, ή στάση του μπροστά στο θάνατο ήταν βέβαια διαφορετική. Και όμως θά μπορούσε νά νοιώση ότι ο πρόωρος θάνατος τής μικρής τήν έκανε πιό πολύτιμη».

*'Αλλη μιά φορά έχουμε ν' άντιμετωπίσουμε τήν οικονομική φόρμουλα. Τó παράδειγμα αυτό μάς δείχνει ότι ή φιλοσοφία ή πιό ύψηλή, ή πιό γαλήνια δέν άντέχει στα χτυπήματα τής μοίρας. Ο Φρόυντ μου έλεγε κάποτε πώς όταν έβλεπε τήν έγγονούλα του, που τή λάτρευε, νά λυώνη (άπό τήν άρρώστεια), όλόκληρη ή φιλοσοφία του δέν τόν προφύλαξε από τήν έκ των προτέρων ψυχική όδύνη, που θά τήν έχανε. Κι' αυτό, θά προσθέσω, έγινε, όσοδήποτε πιό πολύτιμη κι' άν γινόταν γι' αυτόν ή κοπελίτσα, λόγω του έπικειμένου τερματισμού τής ζωής της.

Γιατί σκέψη και άίσθηση είναι δυό διαφορετικές περιοχές, που ή μιά έδρεύει στο μυαλό και μπορεί πολλές φορές ν' άνυψωθή έπάνω από τούς τωρινούς ή μελλοντικούς μας πόνους, ένω ή άλλη στην καρδιά, που καθέναν από μάς, άκόμη και οί πιό μεγάλοι και διάσημοι, νοιώθουμε ότι έχει τούς λόγους της, που τούς άγνοεί τó λογικό.

Ο άνθρωπος, ανάμεσα από όλα τά έμβια όντα, είναι τó μόνο που έχει έπίγνωση του φευγαλέου όλων των πραγμάτων. 'Από τó βαθμό δυσκινησίας ή εύλυγισίας τής Λιβιδούς, άνάλογα με τις έποχές και τις ίδιουσυγκρασίες, έξαρτάται ή παραδο-

χή ἢ ἡ ἀπόρριψη τῆς ἀποδεκτικῆς φιλοσοφίας ἐνός Φρόντ.

Τρεῖς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν Φρόντ πού εἶπε: «Τὸ αἰῶνιο κύλισμα τῆς ζωῆς τὴν κάνει ωραία», ὁ Πασκάλ εἶχε γράψει: «Εἶναι τρομερὸ νὰ αἰσθάνεσαι ὅτι σοῦ ξεφεύγει αὐτὸ πού κατέχεις». Στάσεις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες. Ὡς θρῆνοι καὶ ὄδυρμοι ἐνός ὑπέροχου ἀγχωτικῆς προστά σὲ κάθε εἶδος ἀβύσσου, τόσο τῆς αἰώνιας σιωπῆς πού βασιλεύει στὴν ἀπεραντώσῃ τοῦ οὐρανοῦ, ὅσο καὶ τοῦ τάφου ὅπου περαινεται ἡ τελευταία αἱματηρὴ πράξι κάθε ζωῆς, «ὅσοδήποτε ωραία καὶ ἂν εἶναι ἢ κωμῶδία ὡς πρὸς τὰ λοιπά», ὅποιαδήποτε ἀπήχηση καὶ ἂν βρίσκουν (οἱ ὄδυρμοι ἐκεῖνοι) στὴν ἐκ τῶν προτέρων λυπημένη καρδιά μας γιὰ τὸ κάθε τι πού μᾶς ξεφεύγει γιὰ πάντα!

Συνήθως μᾶς εἶναι πιὸ βολικὸ νὰ συμμεριζώμεθα καὶ νὰ ταυτοποιούμεθα μὲ τὸν πεσιμισμὸ αὐτὸν παρὰ μὲ τὴν αἰσιοδοξία τοῦ Φρόντ. Καὶ ποιὸς δὲν συγκινεῖται μὲ τὴ σκέψη τοῦ Πασκάλ πού γράφει: «Πλέουμε ἐπάνω σ' ἓνα ἀπέραντο χῶρο, πάντα ἀβέβαιοι καὶ ἀμφιταλαντευόμενοι, σπρωγμένοι ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη στὴν ἄλλη. Σ' ὅποιο τέρμα κι' ἂν σκεφτοῦμε ν' ἀράξουμε καὶ νὰ σταθοῦμε, κλονίζεται ἡ σκέψη μας καὶ μᾶς ἀφίνει' καὶ ὅσο πλησιάζουμε τόσο ὑποχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας καὶ μᾶς ξεφεύγει σὲ μιὰ αἰώνια φυγή. Τίποτα δὲν μᾶς μένει. Ἡ κατάσταση πού μοῦ φαίνεται φυσικὴ εἶναι μολαταῦτα ἢ πιὸ ἀντίθετη πρὸς τὴν κλίση μας. Ἐπιθυμοῦμε διακαῶς νὰ βροῦμε κατάλυμα ἀσφαλές καὶ σταθερὴ βάση καὶ νὰ χτίσουμε ἓναν πύργο, πού νὰ ὑψώνεται ὡς τὸ ἄπειρο. Ἀλλὰ ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημά μας κλονίζεται καὶ γκρεμίζεται καὶ ἡ γῆ ἀνοίγεται ἀβυσσοσαλέα».

Τὸ κείμενο αὐτὸ ἐφαρμόζεται, βέβαια, ἐπακριβῶς στὴ γνώση, ἀλλὰ ὑπονοεῖ τὴν ἔννοια τοῦ «καταλαμβάνειν», μὲ τὴ σημασία τοῦ παίρνω, δράττομαι.

Ἔτσι, περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλο στοχαστῆ, ὁ Πασκάλ αἰστάνθηκε τὸ ἀγχος, τὸν ἱλιγγο τῆς ἀβύσσου, ὅπου καταποντίζεται κάθε τι πού ἀγαποῦμε προτοῦ στὸ τέλος βουλιάξουμε κ' ἐμεῖς οἱ ἴδιοι.

Ἀλλὰ ὁ Πασκάλ εἶχε τὸν τρόπο νὰ γλυτώνη ἀπὸ τὸ ἀγχος τῆς ἀβύσσου, πού σύμφωνα μ' ἓνα θρύλο, ἀληθινὸ ἢ ὄχι, τὴν φανταζόταν ν' ἀνοίγη στ' ἀριστερὰ του. Ἄν σ' ἓνα ψευδαισθητικὸ ὄραματισμὸ εἶδε τὴν ἀβυσσο, ὅμως μπόρεσε νὰ τὴν γεμίση μὲ τὸ Θεό. Μὲ τὸ Θεό, πού κάποια νύχτα μουσικοπαθοῦς ἐλλάμπειως προσωποποίησε στὸ «Θεὸ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καὶ τοῦ Ἰακώβ, ὄχι τὸ Θεὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφῶν», ταπεινώνοντας τὸ ἀγέρωχο πνεῦμα του ὡς τὴν ὀλοκληρωτικὴ καὶ γλυκεῖα ἀπάρνηση,

ὡς τὴν τέλεια ὑποταγὴ στὸν Ἰησοῦ Χριστό», καὶ πιὸ ταπεινὰ ἀκόμη ὡς τὸν «κύριό» του*.

Ἄν ὁ Πασκάλ ἦταν ἄθεος, ἢ μεγαλοφυῖα του θὰ ἦταν τὸ ἴδιο μεγάλη, ἀλλὰ λιγώτερο συγκινητικὴ.

Ἐντελῶς διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀντίδραση τοῦ Φρόντ, στοχαστῆ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, προστά στὴν ἀβυσσο, πού τὴν βυθοσκοπεῖ μὲ βλέμμα τὸ ἴδιο εἰσδυτικὸ σὰν ἐκεῖνο τῆς εὐλαβικῆς ἐποχῆς τοῦ Πασκάλ, πρὶν ἀναπληρῶσθαι τὸ χάος τῆς με Θεό. Ἄντι ν' ἀντιδράσῃ μὲ τὴν περιλυπη φράση: «αὐτὸ δὲν μπορεῖ ν' ἀληθεύη, θὰ ἦταν πολὺ τρομερὸ», πού εἶναι σκέψη τῶν θρησκευτικῶν πνευμάτων, τὰ ὁποῖα στὴ θέση τῆς φευγαλέας πραγματικότητος πού ἐξαφανίζεται μέσα στὴν ἀβυσσο, ἐγκαθιστοῦν ἓνα αἰῶνιο φαντασιοσκόπημα, ὁ Φρόντ ἀψηφᾷ τὴν ἀβυσσο, χωρὶς ἀπογοήτευση, χωρὶς πικρία. Ἡ ἀπογοήτευση τῶν πεσιμιστῶν μπορεῖ νὰ πηγαινῆ ἀπὸ τὸ προκαταβολικὸ πένθος ὡς τὴν προκαταβολικὴ μελαγχολία. Ἀλλὰ ἡ βιολογικὴ ἔφεση ζωῆς μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ νὰ τὴν ἐξουδετερώσῃ. Καὶ ὁ Φρόντ, δεχόμενος τὴν ἀβυσσο, στολίζει αὐτὸ πού χάνεται μὲ μιὰ παροδική, ἀλλὰ ὑπέροχη ὁμορφιά. Χάρις σ' αὐτὴ του τὴ στάση μπόρεσε νὰ δεχθῆ τὸ φευγαλέο τοῦ παντός.

Ἐνῶ ὁ «Ἐκκλησιαστής», ὁ ἀπελπισμένος αὐτὸς ὕμνος στὴν ἀνυπαρξία πού ἀποδίδεται στὸ Σολομῶντα, «τὸ βασιλιά πού καταλάβαινε σὲ γλῶσσα τῶν πουλιῶν», καὶ πού τὸ ὄνομά του ἔλαβε ὁ Φρόντ στὴ Συναγωγή (ἔμεινε πάντα μὲ τὸν καημὸ γιὰ τὸ ἄλλαξε στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ, μὲ τὸ γερμανικὸ ὄνομα Sigmund), ἐνῶ λοιπὸν ὁ «Ἐκκλησιαστής», ἀφοῦ βυθομέτρησε τὴν ἀβυσσο, δὲν ἔχει ἄλλη συνταγὴ γιὰ τὴ ματαιότητα τοῦ παντός, παρὰ τὴν κοινοτοπικὴ ὑπόδειξη νὰ ἐπιζητῆ ἱκανοποιήσεις ὁ ἄνθρωπος στὰ χρόνια τῆς φευγαλέας νεότητος, νὰ διώχνῃ τὴ θλίψη καὶ ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴ σάρκα του τὴν ὀδύνη, «γιατὶ εἶναι μηδὲν ἢ γρήγορη νεότητα καὶ τὰ μαῦρα μαλλιά», τὸναντίον ὁ σύγχρονος σοφός, ὁ Φρόντ, ζῆ καὶ δοκιμάζει, προστά στὴν πραγματικότητά τοῦ χάους ἓνα αἶσθημα πιὸ μεταρσιωμένο.

Ὁ ἄνθρωπος, πού ἀντίθετα μὲ τὸ ζῶο, βλέπει τὴν ἀβυσσο ὅπου τὰ πάντα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐξαφανίζονται, δὲν μπορεῖ χωρὶς ἀντισταθμιστικὴ ἀντίδραση νὰ δεχθῆ τὴ γνώση αὐτὴ, ἐκτός ἂν ἔχη σαδισμὸ ἀρκετὰ δυνατὸ γιὰ νὰ χαίρεται γι' αὐτό. Ὁ «Ἐκκλησιαστής» ἐξυμνεῖ τίς γήινες ἀπολαύσεις ὅσο ζοῦμε, ὁ Πασκάλ διακηρύσσει νὰ τίς ἀπαρνηθοῦμε γιὰ νὰ κερδίσουμε

* Pensées de Pascal publiées dans leur texte authentique avec une introduction et des notes et des remarques par Ernest Havet, membre de l'Institut, Paris. Librairie Ch. Delagrave, 1897.

—ὄσάτῃ ἀντιπαροχῇ— τὴν αἰωνία μακαριότητα. Ὁ Φρόντ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν μεταχειρίζεται ἕνα αἰσθητικῶς λεπτότερο ἀποτρεπτικὸ μέσο: μεταμορφώνει τὸ θλιβερὸ σὲ ὁμορφιά.

Δύο χρόνια πρὶν γράψῃ τὶς προηγούμενες σελίδες, πού μετέφρασα, ὁ Φρόντ εἶχε γράψῃ τὸ ὠραῖο δοκίμιον πού τιτλοφορεῖ «Οἱ τρεῖς κασσεῖνες»*. Δείχνει ὅτι ἡ ἐκλογή ἀνάμεσα ἀπ' αὐτές, πού κάνει ὁ Βασσάνιος στὸν «Ἐμπορὸ τῆς Βενετίας» (τοῦ Σαίξπηρ), ἔχει ἕνα ἀπόκρυφον νόημα: ἡ μολυβένια κασσεῖνα πού ἐκλέγει ὁ εὐτυχῆς κατακτητὴς τῆς Πόρκιας εἶναι ἡ πιὸ «μουντή». Παραλληλίζει ἐν συνεχείᾳ ὁ Φρόντ τὸ θέμα αὐτὸ μὲ ἄλλα παρόμοια ὅπου ὑπάρχουν τρεῖς ἀδελφές: στὸ μῦθον τῆς Σταχτοπούτας, τῆς Ἀφροδίτης, πού τὴν προτίμησε ὁ Πάρις, τῆς Ψυχῆς (Ἀπουλητοῦ Μεταμορφώσεις, IV, 28 - VI, 24) τῆς τελευταίας καὶ πιὸ ὠραίας ἀδελφῆς καὶ τέλος στὸ δράμα «Βασιλεὺς Λήρ», ὅπου ἡ τρίτη εἶναι ἡ ἐκλεκτή, καὶ καταλήγει στὸ ἀπροσδόκητο συμπέρασμα, ὅτι ἀπὸ τὶς τρεῖς κόρες τοῦ Βασιλέα Λήρ ἡ Κορντέλια, πού στέκεται ἀκίνητη, σιωπηλή, ἔπειτ' ἀπὸ τὰ κολακευτικὰ πρὸς αὐτὸν φερσίματα τῶν δύο μεγαλυτέρων ἀδελφῶν τῆς, εἶναι δυνατόν νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὴν τελευταία ἀπὸ τὶς τρεῖς Μοῖρες, —Κλωθώ, Λάχεση καὶ Ἄτροπο, — πού κάθε μιά τους σημαίνει γιὰ τὸν ἄνθρωπον: ἡ πρώτη τὴ γεννήτρια, ἡ δεύτερη τὴ συντρόφισσα καὶ ἡ τρίτη τὴ θανατηφόρα**.

«Ὁ ποιητὴς, γράφει ὁ Φρόντ, φέρνει κοντὰ μας τὸ ἀρχαῖον θέμα μὲ τὸ νὰ θέτῃ ἐπὶ τάπητος τὴν ἐκλογή, πού κάνει ἕνας γερασμένος καὶ μελλοθάνατος ἄνθρωπος, ἀνάμεσα στὶς τρεῖς ἀδελφές. Ἡ ἀναδρομικὴ διαμόρφωσις τοῦ μῦθου, τροποποιημένου ἀπὸ θυμικὰς ἐπιδράσεις καὶ ἐπιθυμίες, ἀφίνει νὰ διαφαίνεται ἡ ἀρχαία του σημασία, ὥστε νὰ γίνεταί δυνατὴ ἡ εὐρεῖα ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῶν τριῶν γυναικείων μορφῶν τοῦ θέματος. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι παριστάνουν τὰ τρία ἀναπόφευκτα εἶδη σχέσεως τοῦ ἀνδρός μὲ τὴ γυναῖκα: τὴ γεννήτρια, τὴ συντρόφισσα καὶ τὴ θανατηφόρα. Ἡ τὶς τρεῖς ὄψεις μὲ τὶς ὁποῖες παρουσιάζεται κατὰ τὴν διάρ-

κειαν τῆς ζωῆς ἢ εἰκόνα τῆς μητέρας: τὴ μητέρα τὴν ἴδια (ὡς μητέρα), τὴν ἐρωμένη, πού ὁ ἄνδρας ἐκλέγει σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπον τῆς μητέρας, καὶ τελικὰ τὴ Μητέρα·Γῆ, πού τὸν ξαναπαίρνει στοὺς κόλπους τῆς. Ἀλλὰ ὁ γέροντας ἀδικα προσπαθεῖ νὰ ξαναποκτήσῃ τὴν ἀγάπην τῆς γυναίκας, ὅπως τοῦ τὴν ἔδωσε στὴν ἀρχὴ ἡ μητέρα του· μόνη ἢ τρίτη κόρη τῆς Μοῖρας, ἢ σιωπηλὴ θεὰ τοῦ Θανάτου, θὰ τὸν δεχθῇ στὴν ἀγκαλιά τῆς»*.

Ἔτσι στὸν «Βασιλεὺς Λήρ», ἂν ὁ γέροντας καταλήγει στὸ τέλος νὰ ἀναγνωρίσῃ στὸ πρόσωπον τῆς Κορντέλιας τὴ μόνη ἀληθινὴν τὴν κόρη, εἶναι γιὰτὶ ἐκεῖνο πού περιμένει ἕναν ἠλικιωμένο ἄνθρωπον δὲν εἶναι ἡ ζωὴ ἢ ὁ ἔρωτας, εἶναι ὁ θάνατος. Ὅταν στὴν σπαρακτικὴ σκηνὴ τῆς τρέλλας τρέχει στὰ χωράφια, κρατώντας στὴν ἀγκαλιά του τὸ σῶμα τῆς νεκρῆς Κορντέλιας, πρόκειται γιὰ ἕνα εἶδος ἀντιστροφῆς τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος: ὁ θάνατος κρατᾷ καὶ παίρνει τὸ γέροντα.

Στὸ ἀσυνείδητον ἢ λανθάνουσαν σημασίαν παριστάνεται μὲ τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τὴ φανερὴ τῆς ἐκδήλωσις. Κάτι τέτοιο ἀναποδογύρισμα ἐγένετο στὸ συμβολισμὸν τοῦ δράματος. Τὸ πιὸ τρομερὸ πρᾶγμα πού γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος, ὁ θάνατος, εἰκονίζεται σὰν τὸ καλύτερον, τὸ ὠραιότερον. Ἡ Ἀφροδίτη, τὴ στιγμὴν πού ὁ Πάρις ἐκλέγει τὴν ὠραιότερη, εἶναι ἐπίσης ἢ σιωπηλὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ὠραιότερη. Κ' ἡ Ἀφροδίτη στὴν πανάρχαιαν ἑλληνικὴ μυθικὴ παράδοσιν ἔφερε ὡς ἡ θεὰ ὄχι μόνον τοῦ ἔρωτος, ἀλλὰ καὶ τοῦ θανάτου.**

Κάποια τέτοια ἀντιστροφή στὸ ἀντίθετον φαίνεται νὰ διαμόρφωσε τὴ σπάνια καὶ μοναδικὴ αἰσιοδοξία τοῦ Φρόντ μπροστὰ στὸ φευγαλέον τῶν πάντων, τῆς ὁμορφίαν τῆς φύσεως, τῆς τέχνης καὶ τῆς ζωῆς ἀκόμη. Ἔτσι τὸ φευγαλέον δὲν εἶναι κάτι κακόν, τὸ ἀντίθετον, εἶναι καλόν, προσθέτει σὲ κάθε ἐφήμερον ὁμορφίαν τὸ θέλητρο νὰ μὴ διαρκῇ. Μετατροπὴ τοῦ καθολικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ θανάτου σὲ ὄρον καὶ προὔθεσις τῆς ὑπέροχης ὁμορφίαν τῆς ζωῆς.

Μεταφρ. Δ. ΚΟΥΡΕΤΑΣ

* Das Motiv der Kästernwahl. Gesammelte Werke, X. Le choix des trois coffrets. Traduction par Edouard Marty, revue par Marie Bonaparte Revue française de psychanalyse 1927.

** Σημ. τ. Μ. — «Ἡ Ἄτροπος εἰκονίζεται ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν φέρουσα μοιρογνώμονα ἢ ψαλίδιον ἢ ἄλλο κοπτερόν ἐργαλεῖον διὰ τοῦ ὁποῦ ἐκοπτε τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου» (Μ. Κωνσταντινίδου. Ἑλληνικὴ Μυθολογία, σελ. 121).

* Βλέπε Rocher. Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie Vol. 11,2 A. Moira. Αὐτόθι σημειοῦται (σελ. 3102) ὅτι ὁ ἴδιος συμβολισμὸς τῶν τριῶν Μοιρῶν διατηρήθηκε στὶς λαϊκὰς παραδόσεις τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος (πρβλ. Ν. Πολίτου Μελέτη τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, 1874, 2, 208) Σημ. τ. Μ.

** «... ἄ τε δόλιος, ἄ πολυκτόνος Κύπρις, Δαναΐδαις ἄγουσα θάνατον» (Εὐριπίδου Ἑλένη στ. 237-9). Ἄπεκαλεῖτο καὶ «χθονία», «ἐπιτυμβία» καὶ «ἐγχείος» (λογχοφόρος) Rocher, (A Aphrodite, I, 402j. — Σημ. τ. Μ.

